

Дояр Л.В.

Книжкова палата України імені Івана Федорова

ІСТОРИКО-УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС ПЛАКАТНО-ПОРТРЕТНИХ ТА ЛИСТІВКОВИХ ДРУКІВ УСРР – УРСР 1920–1930-Х РР.

У даній статті порушено проблему тематичного вмісту вітчизняних друків міжвоєнного періоду. Працюючи у межах поточного плану наукової роботи Книжкової палати України, авторка послідовно вивчає різноформатні друковані видання УСРР – УРСР. Маючи позитивний результат в опрацюванні книжкового та періодичного фондів (впродовж 2021–2022 рр. вийшла одноосібна монографія «Книги та періодика України в історичному контексті» (книга 1: 1917–1928 рр.; книга 2: 1929–1945 рр.; книга 3: 1946–1964 рр.; книга 4: 1985–1991 рр.)), авторка прагне розкрити та проаналізувати вміст фонду образотворчих видань Книжкової палати України 1920–1930-х рр. Мета представленої розвідки полягає в актуалізації проблеми архіву друкованих видань України, а головне завдання у вивченні дотепер малодослідженого сегменту зберігання. Стаття написана відповідно до вимог сучасної методології, ґрунтується на принципах історизму, всебічності та об'єктивності, застосовує загальнонаукові (опис, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація) та спеціальні (періодизації, історико-порівняльний, контент-аналіз) методи наукового дослідження. Наукова новизна представленої праці доведена фактами неопрацьованості значної кількості матеріалів фонду образотворчих видань України. Результатом проведеного дослідження стало розкриття вмісту зазначеного фонду, встановлення особливостей розвитку плакатного та листівкового друку УСРР – УРСР 1920–1930-х рр. та персоніфікація творчого процесу у зазначеному жанрі. У науковий обіг введено дотепер маловживані або фрагментарно використані друки. Перспективою подальших досліджень є написання монографічної праці з проблеми розвитку образотворчих друку в Україні.

Ключові слова: Книжкова палата України, Державний архів друку, фонд образотворчих видань, плакат-портрет, листівка, постерний та листівковий друк.

Постановка проблеми. Друкований загал, що зберігається у фондосховищах Книжкової палати України, був визнаний національним надбанням, тож, потребує ретельного вивчення. Останній уміщує наукові, навчальні, літературні та інші важливі констатації кількох поколінь вітчизняних дописувачів, віддзеркалюючи особливості їх світосприйняття та усвідомлення навколишньої дійсності. В рамках дослідницького проекту установи «Документальна пам'ять України» авторкою було опрацьовано книжкові та періодичні друки 1917–1991 рр. Наразі, виконуючи завдання поточного річного плану, ми розпочали досліджувати фонди вітчизняних образотворчих та аркушевих друку, що, з урахуванням особливого статусу Книжкової палати України в нашій державі, є науково-актуальною та суспільно-корисною справою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осередком найбільш потужних сил науковців, які у різних аспектах (теоретичному, практичному, фактографічному, персоніфікованому тощо) та ракурсах (стильовому, видовому, жанровому та

ін.) вивчають порушену нами тематику, є Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України. Лише впродовж 2021–2022 рр. під кураторством установи побачили світ 15 фундаментальних друкованих праць, присвячених проблемі розвитку художнього мистецтва України. Серед останніх є як колективні [6, 8, 9], так і одноосібні [5, 7] монографії. З початком військової агресії РФ проти України особливої актуальності набули загальні питання захисту та збереження культурної спадщини нашої держави, у тому числі, і шляхом їх ґрунтовної фіксації, вивчення та узагальнення, що знайшло відображення у статтях Т. Кара-Васильєвої [4, с. 42–46], Н. Іванової – О. Пестрецової [3, с. 28–42] та ін.

Постановка завдання. З огляду на великий обсяг образотворчих друку (наразі у фондах палати укладено понад 97 тис. одиниць) та відсутність системних досліджень з зазначеної проблеми, авторка поставила за мету опрацювати постерну (плакатно-портретну) та листівкову частини друкованих видань УСРР – УРСР міжвоєн-

ного періоду на предмет встановлення їх тематичних та змістовних пріоритетів, а також виявлення зв'язку з тогочасними історичними умовами життя українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, варто підкреслити, що значна частина плакатів міжвоєнного періоду являла собою портретовані зображення. Велика кількість останніх присвячена постаті Т.Г. Шевченка (1814–1861), що, в принципі, не дивно, адже, переважна кількість творчих констатацій митця відповідала засадам тогочасного класового виховання і органічно вписувалася у проголошену 100 років тому кампанію більшовицької українізації. Через своє кріпацьке походження і зазнані від царизму знущання та приниження, Тарас Шевченко став дуже зручною фігурою для агітаційно-пропагандистської роботи серед українського населення, особливо, тієї його частини, що не була остаточно просякнута пролетарськими ідеями і не поділяла думок колективізації сільськогосподарських угідь. Діапазон талантів Кобзаря, його живописні полотна, поетичні та прозові твори нарочито і підкреслено використовувалися у контексті антисамодержавної діяльності, а програмна мета підпільного «Кирило-Мефодіївського братства» (1846–1847 рр.), потрактована Шевченком як боротьба за створення Всеслов'янської федерації народів з центром у Києві, стала вдалим аргументом у зміцненні дружби трьох східнослов'янських «братів» у складі Радянського Союзу.

Одним із перших, збережених у фондах Державного архіву друку, є портрет Тараса Шевченка, виданий накладом у 250 примірників харківською друкарнею «Книгоспілки» [2, од. зб. 22-084]. Датований 1923 р. плакат уміщує портрет Кобзаря, виконаний олівцем [2, од. зб. 23-010]. Примірник даного друку, окрім того, містить напис «Дозволено цензурою». Неповторну художню композицію було створено на основі одного з автопортретів Кобзаря та за допомогою напівколовидних зображень сільських трудівників. Плакат під назвою «Т.Г. Шевченко і кріпаки» [2, од. зб. 28-006] був виданий друкарнею ім. Петровського у Полтаві накладом у 20 тис. примірників і коштував 25 коп. за одиницю друку. Унікальність даного твору полягає у наявності власноруч позначеного (Г. Кушніренко) та датованого (1928 р.) авторства. Робота являє собою зображення поета в обрамленні квіток та папороті, у верхній частині композиції ліворуч зображено жінку з дитиною, праворуч – зажурену красуню у віночку, що натруженими руками тримається за тин. У відда-

леній перспективі перед глядачем постає картина збирання врожаю: жінки з серпами, чоловіки – з косами. Загалом, представлено пасторальний сюжет, якщо не враховувати виснажливість важкої селянської праці, тим більше, в умовах кріпосницької неволі. Варто підкреслити, що автор даного плакату Георгій Михайлович Кушніренко (1903–?) – український графік, народжений у гоголівській Диканці – все своє життя присвятив створенню шевченкіани і наявність названої роботи у фондах Книжкової палати посилює їх цінність як національного надбання України.

Слід зазначити, що постерна та листівкова шевченкіана розвивалася впродовж усього досліджуваного нами періоду, про що свідчить портрет поета, надрукований видавництвом «Мистецтво» у 1935 р. [2, од. зб. 35-023]. 10-тисячним накладом по ціні 25 коп. за один плакат друкарня Державного видавництва «Мистецтво» у Харкові видала два автопортрети поета – «з пером» [2, од. зб. 36-113] та «у солдатському мундирі» [2, од. зб. 37-069]. Значно більшим накладом у 30 тис. примірників та по ціні 30 коп. було видано загальновідомий, завдяки нашій національній грошовій одиниці, автопортрет молодого Шевченка [2, од. зб. 36-034]. Продовженням зазначеної серії стали олівцеві автопортрети Тараса Шевченка 1857 р. [2, од. зб. 37-420] та 1858 р. творення [2, од. зб. 37-297]. У 1938 р. 15-тисячним накладом вийшов друкований портрет Тараса Шевченка роботи художника Добронравова [2, од. зб. 38-110]. Вартість плакату становила 70 коп. Наступного 1939 р. видавництво «Мистецтво», на доданок до інших, видало ще чотири автопортрети Т.Г. Шевченка [2, од. зб. 39-026-029].

Таким чином, впродовж досліджуваного нами періоду портретована шевченкіана збагатилася значною кількістю друків, які, завдяки кількоти тисячним накладом і невеликій вартості примірника, набули значного поширення в Радянській Україні. На цій підставі можна переконливо стверджувати, що Тарас Григорович Шевченко був центральною фігурою українізації не тільки за часів Грушевського-Скоропадського-Петлюри, але й в період здійснення більшовицької кампанії українізації, що, в свою чергу, стало запорукою нетривалого у часі, але надзвичайно потужного за своїми масштабами національно-культурного відродження України. Варто нагадати, що успіхи УСРР на цій ниві до глибини душі вразили таких непримиренних ворогів більшовицької влади, як Євген Петрушевич (1863–1940) та Микита Шаповал (1882–1932): названі учасники національно-

визвольної боротьби висловлювали цілком щире подяку радянській владі за підготовку україномовних інженерів, економістів, лікарів (М. Шаповал) і, навіть, закликали приєднати Західну Україну, що на той момент стогнала від чергового насильницького ополчення, політики осадництва та жорстокої пацифікації, до УСРР (Є. Петрушевич).

На тлі безумовної пріоритетності постаті Т.Г. Шевченка, серед портретованих зображень вказаного періоду найбільшої популярності зажили українські дореволюційні та радянські письменники. Вочевидь, що їх суспільна затребуваність пояснювалася кількома причинами: по-перше, масовою боротьбою з неписьменністю населення та його окультуренням шляхом популяризації видатних літераторів та їх творчості; по-друге, шукаючи опертя в народних массах, радянська влада, перш за все, очікувала підтримки від майстрів публіцистичного та художнього слова.

У виборі письменницьких постатей дореволюційної доби перевага, ясна річ, віддавалася представникам критичного реалізму, які рішуче засуджували попередній суспільно-політичний лад, таврували його недоліки та надихали на революційні перетворення. Тому, не дивно, що серед постерних зображень досліджуваної нами плакатної колекції одним з найдавніших (1922 р. творення) став портрет російського письменника-демократа, житомирянина за походженням і полтавчанина за довгорічним проживанням, Володимира Галактіоновича Короленка (1853–1921) [2, од. зб. 22-043]. Зазначений портрет був виконаний вугіллям і, вочевидь, присвячений світлій пам'яті літератора, що незадовго до цього, фактично, демонстративно помер від голоду, відмовившись від рятівного літераторського харчового пайка. Слід зазначити, що плакат містив авторський (на жаль, нерозбірливий) підпис та вказівку на те, що даний друк був переглянутий цензурою. Пікантність ситуації полягала у тому, що В.Г. Короленко, який через свої політичні погляди поневірявся у царських тюрмах і на засланні, був рішучим противником більшовицького перевороту 1917 р., постреволюційної практики червоного терору і не пішов на співпрацю з радянською владою. Тож, у сучасної людини його плакатне увічнення викликає непідробну повагу не лише до автора твору, але й до видавця цього образотворчого друку.

Того ж таки року вийшов плакат з портретом видатного українського композитора Кирила Григоровича Стеценка (1882–1922) [2, од. зб. 22-071], який, як і В.Г. Короленко, був відверто контр-

аверсійною щодо радянської влади постаттю. Так, К.Г. Стеценко щиро вітав створення Української Народної Республіки, організував співочу капелу УНР, особисто диригував хором під час урочистостей на честь Злуки УНР і ЗУНР, де пролунали духовний («Молитва за Україну» М. Лисенка на слова О. Кониського) і революційний («Вічний революціонер» М. Лисенка на слова І. Франка) гімни.

Загалом, популяризація діячів, що ставилися до радянської влади, м'яко кажучи, зі скепсисом, в 1920-х рр. була доволі поширеною. Пояснюючи даний феномен, ми вважаємо, що нова революційна влада, перегорнувши сторінку свого сповненого терором «воєнного комунізму», у роки НЕПу надавала перевагу не боротьбі з колишніми ворогами, а приверненню до себе якомога більше симпатиків. В подальшому, коли пролунав історичний вирок Йосипа Сталіна про загострення класової боротьби під час будівництва соціалізму, ситуація у ставленні до усіх «сумнівних постатей» докорінно змінилася: почався несамовитий, позбавлений логіки самозбереження і абсолютно аморальний процес винищення власних громадян, переважна більшість яких, до того ж, була безмежно віддана своїй батьківщині.

Судячи з фондів Книжкової палати України, з кінця 1920-х рр. спостерігався очевидний динамізм у виданні портретів українських дореволюційних письменників. Так, у 1928 р. накладом у 3 тис. примірників та по ціні 30 коп. за одиницю товару видавництво «Мистецтво» випустило портретований плакат із зображенням видатного українського прозаїка Івана Нечуя-Левицького [2, од. зб. 28-004], а Державне видавництво України накладом у 15 тис. примірників видало набір листівок з портретами Лесі Українки в юнацькому віці (малюнок І.І. Іванова) [2, од. зб. 28-001], Марка Вовчка (малюнок І. М. Святенка) [2, од. зб. 28-002] та Михайла Коцюбинського (малюнок С. Прохорова) [2, од. зб. 28-003]. В подальшому, образ М. Коцюбинського увічнив відомий український художник, небіж Тараса Шевченка по сестринській лінії Фотій Степанович Красицький (1873–1944) [2, од. зб. 32-161]. Плакатну роботу останнього було видано в Одесі накладом у 10 тис. примірників. Художнику Ф.С. Красицькому також належать вищеназвані портрети Тараса Шевченка [2, од. зб. 35-023] та Івана Нечуя-Левицького [2, од. зб. 28-004].

У 1936 р. державне видавництво «Мистецтво» видало плакати-портрети із зображенням українських радянських письменників, зокрема, Івана Микитенка [2, од. зб. 36-168], Петра Панча [2, од.

зб. 36-169], Івана Кириленка [2, од. зб. 36-170], Павла Тичини [2, од. зб. 36-171]. Названі митці, по суті, становили кістяк тогочасного республіканського літературного пантеону.

Серед портретованих зображень досліджуваного нами періоду у сховищах Книжкової палати України зберігається плакат, виконаний народженим на Херсонщині художником Ісааком Ізраїлевичем Бродським (1883–1939) (свого часу музей його імені був заснований у Бердянську Запорізької області). Робота, що зображає засновника соціалістичного реалізму Максима Горького, містить оригінальний підпис майстра і вказаний ним же 1935 рік написання твору [2, од. зб. 36-108]. На дану дату варто звернути увагу, адже, у сучасній літературі періодом створення портрету називають 1937 р. Твір вийшов у видавництві «Мистецтво» достатньо великим накладом у 20 тис. примірників і реалізовувався по ціні 75 коп. за один лист. Варто підкреслити, що авторським підписом Ісаака Бродського позначені плакати-портрети Григорія Орджонікідзе [2, од. зб. 37-405], В.М. Молотова [2, од. зб. 37-001], Л.В. Кагановича [2, од. зб. 37-014]. Щодо інших знаменитих робіт І.І. Бродського, а саме, виконаних ним портретів Іллі Рєпіна (1910 р.), Олександра Керенського (1918 р.), Володимира Леніна (1917, 1920, 1925, 1929, 1930 рр.), Йосипа Сталіна (1928, 1933 рр.), Михайла Фрунзе (1929 р.), то вони у фонді образотворчих видань, на жаль, не представлені. Не надходив до Книжкової палати і портрет самого Ісаака Бродського, виконаний І. Рєпіним. Факт відсутності даного образотворчого друку є особливо прикритим, адже, «алаверди»-обмін портретами між відомими художниками в історії трапляється не часто.

Поповнюючи «Олімп» видатних пролетарських письменників, образотворчий друк Радянської України видав і розповсюдив плакат із зображенням героя Громадянської війни Миколи Островського роботи художника А. Резницького [2, од. зб. 36-067]. Кольоровим друком і доволі великим накладом (10 тис. примірників) видавництво «Мистецтво» у 1937 р. видало комплект портретів прогресивних, за твердженням більшовиків, українських письменників дореволюційних часів, а саме: фундатора української літературної мови Івана Котляревського (художник В. Кунс) [2, од. зб. 37-083], видатного байкаря Леоніда Глібова (художник Є. Вербицький) [2, од. зб. 37-084], знаменитого драматурга Івана Карпенка-Карого (художник В. Кунс) [2, од. зб. 37-082], поета і перекладача Павла Грабовського (художник

В. Кунс) [2, од. зб. 37-081]. Названі друки коштували цілком демократичні, як для тих часів, 50 коп. Накладом у 7 тис. примірників та по аналогічній ціні за одиницю товару було видано й портрет українського радянського драматурга, очільника Спілки письменників Української РСР (з 1938 р.) Олександра Корнійчука [2, од. зб. 37-106]. Того ж таки року 10-титисячним накладом було випущено черговий плакат з портретом Михайла Коцюбинського [2, од. зб. 37-343]. І це, не дивлячись на те, що син письменника Юрій у 1937 р. був розстріляний як «ворог народу».

В умовах формування культу особи в плакатному друці України розквітла лєнініана та сталініана. До освоєння цього художнього формату причетна більшість тогочасних художників-плакатистів. Сакраментальними стали плакатні і листівкові портрети В.І. Леніна роботи всесоюзного живописця М. Перле [2, од. зб. 37-262, 37-379, 38-105] та авангардистські зображення вождя, виконані українським радянським художником А. Страховим, як наприклад, «Ленін. Плакат 1924» [2, од. зб. 37-261], «1870–1924. В. Ульянов (Ленін)» [2, од. зб. 38-076]. Разом з художником Олексієм Марєнковим художник Адольф Страхов вважається фундатором плакатного мистецтва України, а його знаменитий на весь світ «лєнінський портрет» у 1937 р. був виданий безпрецедентно великим 40-тисячним (!) накладом і продавався по ціні 1 крб. за примірник. Народжений у Катеринославі Адольф Йосипович Страхов (1896–1979) був не тільки художником, що прославився серією плакатів «Абетка революції» (1921 р.), але й скульптором, який, на кшталт французької, створив в Україні власну Триумфальну арку (останню було встановлено на честь Першої кіннотної армії Семена Будьонного). Вищезазначений плакат «1870–1924. В. Ульянов (Ленін)», написаний А. Страховим у 1925 р., експонувався на Міжнародній виставці у Парижі, де здобув Велику Золоту медаль та Гран-прі.

В кольоровому виконанні, величезним форматом та накладом у 18 тис. примірників по ціні 3 крб. за один плакат було надруковано портрет Леніна, виконаний видатним українським живописцем Федором Григоровичем Кричевським (1879–1947) [2, од. зб. 37-202]. Перший ректор Української Академії мистецтв, автор славетного триптиху «Життя», Ф.Г. Кричевський одночасно зі своїм братом Василем став першим в УРСР доктором мистецтвознавчих наук та заслуженим діячем мистецтв УРСР. Згодом, перебуваючи в роки війни під німецькою окупацією, художник

потрапив під пильне око радянських спецслужб, виїхати за кордон до брата Василя він не зумів, тож, незабаром помер за нез'ясованих обставин.

Безпосередньо причетним до творення жанру політичного портретування в УСРР – УРСР був художник Б. Карпов, який, як і І. Бродський, завжди підписував свої роботи. Народжений в Кременчуці вихованець Української академії мистецтв (1918–1920) Борис Миколайович Карпов (1896–1968) був членом Товариства Кіріака Костанді, працював в Одеському театрі революційної сатири, згодом, у якості плакатиста зажив слави найконсервативнішого представника соціалістичного реалізму. Серед плакатних полотен Б. Карпова у Книжковій палаті України зберігаються портрети політичних суперників по XVII з'їзду ВКП(б) – Й.В. Сталіна [2, од. зб. 37-276] (наклад 40 тис., вартість 85 коп.) та С.М. Кірова [2, од. зб. 37-195] (наклад 35 тис., вартість 70 коп.), а також портрети керівних осіб СРСР та УРСР: В.М. Молотова [2, од. зб. 37-206], М.І. Калініна [2, од. зб. 37-205], В.П. Затонського [2, од. зб. 37-188], П.П. Постишева [2, од. зб. 37-267], В.А. Балицького [2, од. зб. 37-284]. Варто зазначити, що у нетиповій, з елементами українського національного колориту, манері Борисом Карповим було написано портрет першого секретаря ЦК КП(б)У С.В. Косіора: художник зобразив його не тільки у вишиванці, але ще й у краватці, що мала вишиванковий візерунок [2, од. зб. 37-278]. Постерне зображення в стилістиці українізації вийшло співставним зі Сталіним накладом (30 тис. екземплярів) і співпало з останнім у ціні (85 коп. за один примірник).

Ще одним фундатором жанру політичного портрету став художник С. Проценко. В Книжковій палаті України зберігається виконаний ним плакатний портрет «всеукраїнського старости» Г.І. Петровського [2, од. зб. 37-266] (друк вийшов 20-тисячним накладом по ціні 85 коп. за примірник), репродукція картини «Тов. Сталін з 6-річною Галею Маркізовою, яка піднесла йому букет квітів – дарунок делегації Бурят-Монгольської АРСР» [2, од. зб. 37-336] (кольорова автотипія вийшла накладом у 10 тис. по ціні 1 крб. за примірник). Кольорові портрети Й.В. Сталіна, поряд з іншими, створював і художник Семен Спірін [2, од. зб. 37-065]. В Україні його роботи виходили 30-тисячним накладом по ціні 1 крб. 25 коп. за одиницю друку.

Плідним політичним плакатистом був Ю. Ендржеєвський. Ним написаний портрет Народного комісара закордонних справ СРСР

М.М. Літвінова [2, од. зб. 37-223], створена галерея портретів Героїв Радянського Союзу, видатних радянських льотчиків В.П. Чкалова [2, од. зб. 37-214], В.С. Молокова [2, од. зб. 37-199], М.В. Водоп'янова [2, од. зб. 37-200], С.О. Леваневського [2, од. зб. 37-201]. Названі друки вийшли у видавництві «Мистецтво» накладом у 10 тис. примірників по ціні 40 коп. за одиницю друку.

Творець канонічної лєнініани М. Перле також не обмежувався портретами вождя світового пролетаріату. Йому, наприклад, належить кольоровий портрет героя Громадянської війни, першого військового коменданта Києва (1919 р.) Миколи Щорса [2, од. зб. 37-255]. Плакат, виданий «Мистецтвом», мав 10-тисячний наклад і реалізувався за ціною в 1 крб. 25 коп. Окрім того, М. Перле увіковічив маршала Радянського Союзу Кліма Ворошилова [2, од. зб. 37-118].

В політичному плакатуванні УСРР-УРСР позначилися й такі художники, як: Є. Вербицький (портрети маршала Радянського Союзу С.М. Будьонного [2, од. зб. 38-099], Народного комісара внутрішніх справ СРСР М.І. Єжова [2, од. зб. 37-311], першого секретаря ЦК КП(б)У С.В. Косіора [2, од. зб. 37-207], секретаря ЦК КП(б)У М.М. Хатаєвича [2, од. зб. 37-022], п'ятисотенниці, нагородженої орденом Леніна Марії Демченко [2, од. зб. 37-003], бригадира тракторної бригади, нагородженої орденом Леніна Паші Ангеліної [2, од. зб. 37-004]); Н. Карповський (портрет командувача військ Київського військового округу, командарма I-го рангу Й.Е. Якіра) [2, од. зб. 37-315]. Варто нагадати, що деякі з увіковічених у тогочасному плакатному мистецтві діячів (Й. Якір, С. Косіор, М. Хатаєвич та багато інших) незабаром «перетворилися» на шпигунів усіх розвідок світу і були оголошені «ворогами народу», що, безумовно, додає названим плакатам-портретам як історичної, так і художньої ваги.

У коло політичних портретистів увійшов і український художник, аквареліст, майстер пейзажного та портретного жанрів Олексій Олексійович Шовкуненко (1884–1974). Він створив кольоровий портрет надзвичайно контраверсійної постаті в партійній історії України, а саме, члена Політбюро ЦК КП(б)У Панаса Петровича Любченка (1897–1937) [2, од. зб. 37-012], який застрелив власну дружину і покінчив життя самогубством, безпосередньо, під час перерви серпневого (1937 р.) Пленуму ЦК КП(б)У. Обставини загибелі високопосадовця та його дружини так і не були з'ясовані, вважається, що саме так він прореагував на звинувачення у причетності до

націоналістичного підпілля. Та, якби там не було, плакат з портретом П.П. Любченка був виданий високим друком, вийшов чималим 25-тисятисним накладом і коштував 2 крб. 50 коп. за примірник.

В однотиповій серії політичних портретів, що зберігаються у сховищах Книжкової палати, зустрічаються оригінальні, дивні за змістом і технологією виконання роботи. Мова йде про плакат, написаний художником-самоуком, колишнім червоногвардійцем і партизаном В.В. Левіним, який випалив на дереві портрет народного улюбленця Василя Івановича Чапаєва [2, од. зб. 38–107]. Репродукцію було видано 15-тисятисним накладом по ціні 70 коп. за друковану одиницю. Неповторну портретну композицію «К. Ворошилов і С. Будьонний серед червоного козацтва» створили українські колгоспниці М. Щур, Г. Сависько, П. Іванець, Т. Іваницька, М. Кульга, Г. Малиш та М. Пономаренко [2, од. зб. 37–164]. Жінки зобразили відомих діячів на витканому гобелені. Цей колективний витвір мистецтва був виданий у форматі кольорової картки-репродукції фабрикою художнього друку Державного видавництва «Мистецтво» у Харкові. Наклад видання становив 10 тис. примірників і продавався по ціні 1 крб. 25 коп. за одиницю товару.

Видавництва УСРР-УРСР активно друкували портрети щирих друзів СРСР, які поділяли ідеї світової пролетарської революції та виступали проти фашизації Європи. Так, серед образотворчих друків середини 1930-х рр. французькі письменники Ромен Роллан [2, од. зб. 35-089], Анрі Барбюс [2, од. зб. 36-068], незламна дочка антифашистської Іспанії Долорес Ібаррурі (Пасіонарія) [2, од. зб. 37-208, 37-285]. Олійними фарбами відомий український живописець і графік Іван Миколайович Шульга (1889–1956) у 1936 р. написав полотно «Фашизм в Іспанії» [2, од. зб. 37-344], а майстер станкової та книжкової графіки, лауреат першої премії на Всеукраїнському конкурсі плакату 1931 р. Дмитро Митрофанович Гринько (1905–1993) зобразив Генерального секретаря Комуністичної партії Іспанії Хозе Діаса [2, од. зб. 38-084]. Художнику Д. Гринцю належить й вищеназваний портрет Анрі Барбюса [2, од. зб. 36-068].

Слід зазначити, що окрему сюжетну лінію портретних зображень становлять різноформатні листівки. У фонді книгодруків Державного архіву друку зберігається «Альбом портретів українських письменників» [1, од. зб. 29-2010]. Останній був виданий 10-тисятисним накладом у видавництві «Сяйво», що знаходилося на вулиці

Тургенівській, 44 у Києві. Альбом мав фіксовану ціну у 2 крб. Історико-літературна цінність цього видання полягає у тому, що він уміщує фахові пояснення від лідера українських неокласиків, представника розстріляного відродження Миколи Зерова (1890–1937) та авторські малюнки видатного українського художника Юрія Садиленка (1903–1967). Обидва з названих діячів були авторитетними представниками зазначеного періоду, їх вербальні та живописні потрактовування образів української літератури зафіксували для нащадків оціночні судження кінця 1920-х рр. Член Асоціації революційного мистецтва України, засновник Об'єднання сучасних митців України, майстер станкового та монументального живопису, автор неіснуючих на сьогоднішній день фресок у конференц-залі Академії Наук УСРР (1930) Ю.Х. Садиленко подав власне зорове бачення видатних українських письменників, а неповторний сонетник М.К. Зеров проаналізував генезу українського письменства від Григорія Сковороди до Василя Елланського, навівши лаконічні, але дуже влучні характеристики щодо української письменницької творчості.

В уявленні Миколи Зерова розвиток української літератури доктринально пов'язаний лише з 20-ма іменами, а саме: Григорій Сковорода (1722–1794), Іван Котляревський (1769–1838), Григорій Квітка-Основ'яненко (1778–1843), Євген Гребінка (1812–1848), Тарас Шевченко (1814–1861), Пантелеймон Куліш (1819–1897), Олекса Стороженко (1806–1874), Марко Вовчок (1834–1907), Леонід Глібов (1827–1893), Степан Руданський (1833–1873), Михайло Старицький (1840–1904), Іван Нечуй-Левицький (1838–1918), Панас Мирний (1849–1920), Іван Франко (1856–1916), Борис Грінченко (1863–1910), Іван Тобілевич (1845–1907), Михайло Коцюбинський (1864–1913), Леся Українка (1871–1913), Архип Тесленко (1882–1911), Василь Елланський (1893–1925).

Стислі оціночні судження Миколи Зерова стосовно цієї «золотої двадцятки України» вражають не тільки своєю культурою і точністю, але й нетиповими, як для сьогодення, академічними констатаціями. Так, оскільки Котляревський включив у свою «Наталку-Полтавку» вірш Григорія Сковороди «Всякому городу нрав і права», початок українського письменства Зеров пов'язував саме з філософом. Першим історичним романом в Україні, за висловом неокласика, був твір П. Куліша «Михайло Чернишенко», тоді як сучасні школярі, відповідаючи на це питання, говорять про роман

«Чорна рада». З великим теплом автор відгукнувся про Архипа Тесленка: останній, за його думку, став першим серед українських письменників, хто «не порвав зв'язку зі своїм селянським оточенням», завдяки чому правдиво змалював даний «соціальний прошарок». Цікавої оцінки від Миколи Зерова дістав Василь Елланський: неокласик назвав його «найвитриманішим від усіх українських пролетарських поетів».

Тож, образотворчі видання містять констатації, здатні збагачувати історико-культурну свідомість українського суспільства, що, безумовно, корисно для її подальшого розвитку.

Розглядаючи формати образотворчого друку, слід наголосити й на тому, що портретні зображення – це надзвичайно популярний за радянських часів сюжет листівкового видання. У фондах Державного архіву друку зберігається велика кількість комплектів листівок, присвячених літературі та мистецтву України. Одними із перших у цьому виді друку стали портретовані листівки українських радянських літераторів, що зберігаються у фонді 1932 р. [2, од. зб. 32-19-24, 32-27-36]. Зазначене видання, вочевидь, популяризувало діячів української пролетарської літератури, адже, у колі представлених є члени Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП), постаті з керівного складу цієї організації, автори творів, що оспівують соціалістичне будівництво в Радянській Україні. Серед імен, представлених на листівках, більшість, на сьогоднішній день, є маловідомими, а саме: автор книжок «Дніпрельстан», «Кукурудза» Х. Гільдін; редактор журналу «Кривбас», автор книжок «З рудних надр», «Під сонцем Комсомолії» Михайло Олійник; автор книжок «Всі на-гора», «Перший штурм» М. Ледянко; автор творів «Одверто», «Рапортую», «Скатертю доріжка», «Василь Найда» Сава Голованівський; відома кільком поколінням авторка дитячих поезій, творів «Далекий край», «Сонячні релі», «Тракторобуд» Наталя Забіла; відомий в СРСР завдяки кінострічці «Весілля в Малинівці» драматург, автор книжок «Вибух», «Полум'ярі», «Ми» Леонід Юхвід; літератор А.М. Даніель, що написав книжки «На ступенях», «Юліс»; секретар єврейської секції ВУСПП, автор книжок «Про себе і таких самих, як я», «Простим кроком», «Смерть Елі», «Змагання» Іцік Фефер; автор творів «Памолодь» та «Вокзали» Антін Шмегельський; автор книжок «Два Донбаса», «Чия земля», «Яшка Кручидай» Володимир Торін; нарисист Михайло Бірюков, що написав твори «Роте Фане», «Голуба морква», «Дайош пролетарський мажор»; критик

Зельман Кац, що був керівником Центру російської робітничої студії ВУСППу; автор поеми «Штамп», віршів, член Бюро російської секції ВУСППу Олександр Хазін; керівник масового сектору ВУСППу, автор поетичної збірки «Скажу по правді» та збірки нарисів «Герой живе» Микола Булатович; критик, історик літератури, член Секретаріату ВУСППу Володимир Коряк; відповідальний секретар ВУСППу, автор п'єси «Еквівалент» Роман Пример.

У листівковому форматі харківське видавництво «Мистецтво» видало фотографічні знімки видатного українського співака (бас-кантанта) Івана Никифоровича Стешенка (1894–1937) [2, од. зб. 32-126-129; 32-134, 32-135]. Накладом в 1 тис. примірників по ціні 10 коп. за одну поштову картку листівки з зображенням «українського Шаляпіна» надрукувала Книжкова фабрика ім. Г.І. Петровського. На фото було подано акторські роботи Івана Стешенка у ролях Мефістофеля (опера «Фауст» Ш. Гуно), Бориса Годунова (однойменна опера М. Мусоргського), Дона Базіліо (опера «Севільський цирюльник» Дж. Росіні). Роком смерті співака став сумнозвісний «1937», хоча, з жахами ежовщини пов'язано це не було: Стешенко багато років страждав на захворювання нирок.

Висновки. Підсумовуючи сказане, слід підкреслити, що образотворчі друки УСРР – УРСР цілком відповідали запитам комуністичного виховання різновікового населення. Говорячи про міжвоєнний період, одним з ключових елементів останнього стала ініційована більшовиками кампанія українізації, яка, безперечно, дуже позитивно позначилася на подальшому розвитку українського етносу. Потужним виховним засобом українізованого комуністичного виховання стала шевченкіана, адже, постать Кобзаря була бездоганною, як з позицій будівництва справедливого устрою, так і з позицій збереження цінностей українського народу. Глибоким виховним потенціалом, судячи з обсягів плакатних і листівкових друків, володіли представники літературного цеху (демократично налаштовані прозаїки та поети дореволюційної доби, українські радянські письменники, драматурги, публіцисти).

Досліджуючи постерний та листівковий вміст образотворчих друків України 1920–1930-х рр. ми прийшли до висновку, що сталінська тиранія сприяла появі не лише всесоюзної (на рівні СРСР), але й місцевої (регіональної) (на рівні радянських республік) культури вождизму. В свою чергу, висока затребуваність живописного втілення образів дер-

жавних та партійних керівників породила цілу плеяду митців, серед яких були як «придворні» портретисти, так і незалежні творчі особистості ваги Федора Кричевського. Чимало тогочасних живописців, що працювали у даному жанрі, на кілька десятиліть наперед створили собі суспільно-корисні творчі іміджі. Загалом, з огляду на кількість портретованих діячів та великий перелік митців, дотичних до даної справи (Ф. Кричевський, Ф. Красицький, І. Бродський, А. Резницький, В. Кунс, О. Шовкуненко, І. Шульга, Д. Гринєць, А. Страх, М. Перле, Б. Карпов, С. Спірін, Ю. Ендрже-

євський, Є. Вербицький, С. Проценко, Н. Карповський та ін.), можна впевнено говорити, що домінуючим напрямком у розвитку образотворчих друкув 1920–1930-х рр. стало поліграфічне поширення портретів найбільш відомих людей СРСР та УСРР – УРСР. Деякі з них, і в тому приховано особливий цинізм епохи, попри свою постерну популярність, незабаром ставали жертвами сталінських репресій. Сучасну людину не можуть не вражати хронологічні збіги між датами друку плакатів-портретів та трагічною загибеллю (внаслідок розстрілу, самогубств тощо) їх фігурантів.

Список літератури:

1. Державний архів друку Книжкової палати України (далі ДАД КПУ). Фонд книжкових видань 1929 р.
2. ДАД КПУ. Фонд образотворчих видань 1922–1939 рр.
3. Іванова Н., Пестрецова О. Правові аспекти збереження культурної спадщини в умовах війни/ Н. Іванова, О. Пестрецова// Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Вип. 64. Київ: НБУВ, 2022. С. 28–42.
4. Кара-Васильєва Т.В. Культурна спадщина України: дослідження, її стан у період новітніх викликів сучасності/ Т.В. Кара-Васильєва// Вісник Національної Академії Наук України. № 7. Київ: НАН України, 2022. С. 42–46.
5. Найден С.О. Катерина Білокур. «Стихії світу» і космологічна самотність. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2021. 208 с.
6. Образотворення в українському мистецькому просторі: від середньовіччя до сучасності. Київ: ІМФЕ імені М.Т. Рильського НАН України, 2021. 506 с.
7. Скляренко Г.Я. Нова українська скульптура. Київ: Huss, 2021. 304 с.
8. Українське мистецтво на переломах епох: Образ. Трансформація. Стиль/ [гол. ред. кол. Г. Скрипник; наук. ред. Л. Ганзенко, Р. Забашта]. Київ: «Наукова думка», 2021. 398 с.
9. Художні перетворення і культурні видозміни в образотворчому та декоративному мистецтві України. Київ: ІМФЕ імені М.Т. Рильського НАН України, 2021. 380 с.

Doiar L.V. HISTORICAL-UKRAINIAN DISCOURSE OF POSTER-PORTRAIT AND LETTERS PRINTS OF THE USSR – USSR 1920–1930s.

This article raises the issue of the thematic content of domestic prints of the interwar period. Working within the framework of the current plan of scientific work of the Book Chamber of Ukraine, the author consistently studies various-format printed editions of the USSR-USSR. Having a positive result in the processing of book and periodical funds (during 2021–2022, a one-man monograph “Books and periodicals of Ukraine in the historical context” was published (book 1: 1917–1928; book 2: 1929–1945; book 3: 1946–1964; book 4: 1985–1991)), the author aims to reveal and analyze the contents of the fund of visual publications of the Book Chamber of Ukraine in the 1920s–1930s. The main task in the study of the hitherto little-researched segment of storage. The article is written in accordance with the requirements of modern methodology, is based on the principles of historicism, comprehensiveness and objectivity, applies general scientific (description, analysis, synthesis, generalization, classification) and special (periodization, historical-comparative, content analysis) methods of scientific research. The scientific novelty of the presented work is proven by the fact that a significant number of materials from the fund of art publications of Ukraine have not been processed. The result of the conducted research was the disclosure of the contents of the specified fund, the establishment of the features of the development of poster and postcard prints of the USSR-Ukrainian Soviet Socialist Republic in the 1920s and 1930s, and the personification of the creative process in the specified genre. Rarely used or fragmentarily used prints have been introduced into scientific circulation. The prospect of further research is the writing of a monographic work on the problem of the development of visual prints in Ukraine.

Key words: Book Chamber of Ukraine, State Print Archive, fund of visual publications, poster-portrait, postcard, poster and postcard printing.